

Дем'яню Н.Ю. До питання про сутність національної культури / Дем'яню Н.Ю. // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. – Серія «Педагогічні науки». – Вип. 3-4 (55-56). – Полтава, 2007. – С. 45-51.

Дем'яню Н.Ю.

ДО ПИТАННЯ ПРО СУТНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

Ключові слова: культура, нація, національна культура, розвиток, формування.

На сучасному етапі реформування національної системи освіти, розробки і впровадження інноваційних підходів і технологій виховання, входження України до європейського освітнього простору з особливою гостротою постають проблеми формування національної культури молоді: передачі їй духовної спадщини і соціально-історичного досвіду українського народу, розвитку потреби і спроможності сприймати, розуміти, примножувати його надбання, виховання національної самосвідомості, гідності, патріотизму, рис національного характеру. Цим зумовлена необхідність повернення до питання про сутність національної культури.

Термін «культура» з'явився в античній філософії (Сократ, Плутарх, Цицерон, Катон) як опозиція всьому природному, «невозробленому» та походить від латинського *colore* – обробляти, розробляти, удосконалювати. Іменник *cultura* визначає оброблення, поліпшення ґрунту. На думку античних мислителів, землеробство – велика наука, яка позитивно впливає на розвиток особистості. Цицерон вважав, що натуру, розум людини потрібно обробляти так, як селянин обробляє поле [5, с.21]. Виходячи з цього, поняття «*cultura*» поступово стало вживатись для визначення процесу удосконалення людини, перетворення її внутрішнього світу, її «окультурення». Вже в період античності поряд зі своїм основним значенням – «землеробство» – лексема «культура» набула й іншого – «ушляхетнення», «виховання», «навчання», проте, використовувалась для визначення будь-якої сфери людської діяльності з певним доповненням (культура духу, культура мови та інше).

Як процес оброблення природи людиною, процес удосконалення самої людини (*cultura animi*), поняття «культура» знову увійшло у сферу філософського знання лише в епоху Відродження (Леонардо да Вінчі, Д.Віко). В цей період воно розвивалось у тісному зв'язку з поняттям «гуманізм», сутністю якого було вивчення всього, що складає цілісність людського духу. Цим зумовилося відродження того аспекту античного розуміння культури, який пов'язаний з ідеєю «окультурення», «оброблення» душі. Гуманісти більш чітко висловили антитезу «природа» («натура») і «культура». В подальшому поширилось уявлення про культуру як про щось таке, що вироблене людиною та відмінне від природи. Культура була для людини «другою природою», що штучно створювалась життєвим

середовищем [5, с.28]. Епоха Відродження підготувала соціальні і теоретичні передумови для становлення поняття «культура» як самостійної філософської категорії.

В інтерпретації філософів епохи Просвітництва (Ж.Ж.Руссо, Ш.Фур'є, Ф.Шиллер, І.Гердер) «культура» виступає як засіб розвитку людини, як шлях удосконалення суспільного устрою та як опозиція існуючій соціальній дійсності, що не відповідає їх уявленню про істинне існування людини. В культурі вони вбачали умову гармонійного розвитку особистості та її відносини з суспільством.

У формування поняття «культура» значний внесок зробив німецький філософ І.Гердер, який започаткував основи її гуманістичного розуміння та обґрунтував ідею її прогресивного розвитку. Він був переконаний у тому, що культура – це продукт діяльності людей і, водночас, стимул їх подальшого удосконалення. Суспільство, на думку вченого, прямує до вищого культурного стану – гуманності. І.Гердер перший наголосив на тому, що людська цивілізація існує не в загальних універсальних, а в конкретних національних проявах, кожен з яких має бути неповторним, своєрідним стосовно національної спільності і національної мови [4, с.230]. Ідеї філософа, в цілому, визначили рух подальшого розвитку теорії та історії культури.

У XVIII столітті поняття «культура» широко використовувалось у науковій літературі. Під культурою розуміли певний рівень суспільного розвитку, який створює можливість удосконалення інтелектуальних та моральних сил людини. Культура виступала як певна вища цінність. (Такий підхід зберігається домінуючим у сучасних культурологічних дослідженнях.)

В німецькій класичній філософії визначення суті культури було пов'язане з досягненням людської свободи в межах існуючої соціальної системи. Культура, в розумінні І.Канта, наприклад, – це здатність людини до подолання егоїстичних поглядів, вміння підкорити свої пристрасті і поведінку моральному обов'язку. Г.Гегель убачав суть культури у визволенні людини від суб'єктивної сваволі, від сваволі індивідуальних пристрастей та зростанні її до загальних принципів розуму, тобто до усвідомлення себе як суспільної істоти [5, с.41].

Проблеми сутності і розвитку культури досліджувались багатьма вітчизняними науковцями, митцями, громадськими діячами минулого і сучасності, серед яких були І.Вишенський, Г.Сковорода, М.Костомаров, М.Максимович, М.Драгоманов, П.Чубинський, О.Потебня, Д.Антонович, І.Франко, І.Огієнко, М.Грушевський, Д.Чижевський, В.Винниченко, В.Верховинець, І.Дзюба, М.Попович, Л.Новиченко, М.Гончаренко та інші.

Найбільш поширеною серед дослідників є думка про те, що культурою є сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історично досягнутий рівень його розвитку та втілюються у результатах практичної діяльності людей. Д.Антонович писав: «В широкому розумінні цього слова культурою вважають все, що має людина чи громада людей не від природи, а вже від власного розуму і власної творчості, як в

царині матеріальній, так і духовній, в царині громадського життя, звичаїв та побуту» [1, с.17].

На думку В.Семенова, культура – це особливий діяльний засіб досягнення людиною світу, що включає як весь зовнішній світ – природу і суспільство, так і внутрішній світ самої людини в розумінні її формування і розвитку [5, с. 44]. Дослідник Е.Баллер вважає, що вся багатогранна діяльність людства, що цілеспрямовано змінює обличчя Землі, є культурна діяльність [2, с.7]. В процесі праці люди не тільки впливають на природу, але й самі перетворюються, змінюють свої погляди та уявлення, свій внутрішній світ, взаємовідносини з іншими людьми.

У вужчому розумінні культура – це сфера духовного життя суспільства, що включає в себе насамперед систему виховання, освіти, духовної творчості (наукові і філософські теорії, політичні і правові ідеї, естетичні та етичні погляди, їх матеріалізація у вигляді книг, музичних творів, театральних вистав, творів образотворчого мистецтва та ін.), а також установи, що забезпечують їхнє функціонування (школи, вищі навчальні заклади, театри, творчі спілки та ін.). Іншими словами, духовна культура передбачає поєднання різноманітних методів створення та засобів передачі накопичених людством знань і навичок. Водночас під культурою розуміють рівень освіченості, вихованості людини, а також ступінь оволодіння будь-якою галуззю знань або діяльності (культура виробництва, хорова культура та ін.).

Образ людської культури є надзвичайно багатограним. Загальнолюдська культура – це «немовби спільна, безмежно багата скарбниця, до якої кожен народ вкладає ним надбані культурні скарби, і, чим культурніший народ, тим більший внесок він робить у загальнолюдську культурну скарбницю» [1, с.23]. Людство являє собою універсальний суб'єкт культури, а в конкретно-історичних умовах суб'єктами культурної творчості виступають окремі людські спільності та їхні асоціації – племена, народи, нації, які здатні виробляти, розвивати і збагачувати всю сукупність практичних і духовних умов свого існування. Відомий український філософ Д.Чижевський писав, що «кожна нація є тільки обмежене та однобічне розкриття людського ідеалу. Але лише у цих обмеженнях й однобічних здійсненнях і живий загальнолюдський ідеал. Тому кожна нація саме у своєму своєрідному, оригінальному, у своїй «однобічності й обмеженості» і має вічне, загальне значення. Подібно живим, різноманітним людським індивідуумам в суспільстві, конкретні різноманітні нації об'єднані у людстві. Тільки через них і в них людство можливо» [10, с.43].

Сьогодні доволі усталеною є теза про те, що найвищою формою організації суспільства, яку виробило людство на шляху свого розвитку, є нація (від латинського *patio* – народ). Український філолог-славист О.Потебня аналізував поняття «нація» з двох сторін: «а) як зовнішні прояви нації (спільна мова, спільна територія, спільність історико-культурних переживань, бажань і мрій); б) як «містичне ядро» нації – це щось об'єктивно дане, що живе у підсвідомих глибинах етносу, а його розвиток – це вже завдання свідомих зусиль окремих осіб. Через активні зусилля воно виходить

на поверхню і може стати керманичем усіх національних змагань у різних ділянках життя» [3, с.10].

Деяких сучасних науковців об'єднує думка про те, що нація – це історична спільність людей, яка складається в процесі формування спільності їх територіальних, економічних зв'язків, літературної мови, особливостей культури і характеру (А.Прохоров, А.Гусев, В.Панов). Інші вважають сутністю нації те, що існує поза свідомістю, що притаманне народу як етносу споконвічно. М.Попович пише, що «нація це те, що залишається незмінним при змінах у мові, території розселення, економічному укладі і психічному складі. Єдиною обов'язковою ознакою нації є національна самосвідомість, яка дозволяє окремій особистості відчувати себе невід'ємною частиною нації» [8, с.24]. Деякі дослідники у вирішенні цього питання віддають перевагу психіці (О.Кульчицький, В.Храмова) або ж незмінними координатами нації вважають матеріальну і духовну культуру. Однак, попри всі розходження думок дослідників, їх об'єднує спільна теза про те, що істотними ознаками нації є ментальність, мова, культура, самосвідомість, моральність.

Під ментальністю розуміють характер думок, сукупність розумових навичок і духовних інтересів, притаманних окремій людині або суспільній групі. В українському мовному обігу цей термін має значно ширший мовний діапазон – світосприйняття, світогляд, душа, психологія, національний характер.

Ментальність народу особливо щільно пов'язана з його мовою. Саме в ній і через неї реалізується картина дійсності, національний побут, обряди, спосіб вербального мислення. На відміну від деяких інших народів в українців мова є однією з істотних ознак, символом нації. Саме вона точно, глибинно відображає справжній характер і «дух» народу. Видатний дослідник української культури І.Огієнко писав: «Мова – це наша національна ознака, в мові – наша культура, ступінь нашої свідомості. Мова – це форма нашого життя, життя культурного і національного, це форма національного організування. Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб... В мові – наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання. І поки живе мова – житиме й народ, яко національність» [7, с.239].

Німецький учений В.Гумбольдт уважав, що «мовою народу є його дух, і духом народу є його мова» [3, с.10]. Наукою підтвердилась його геніальна теорія відносно того, що мова існує в нейроклітинах головного мозку у вигляді коду, який генетично передається наступним поколінням. Функції рідної мови, на відміну від мови нерідної, яка є лише засобом комунікації, значно ширші: в ній закодована своєрідна національно-культурна інформація, яку людина сприймає підсвідомо й інтуїтивно. Мова є і національним символом, і засобом формування і вираження національної психології, національного мислення, національного світобачення і самоусвідомлення, надбання і збереження культурної спадщини, засобом

національної консолідації тощо. Вона, зрештою, є «колективною пам'яттю» народу, що значно глибша та об'ємніша за знання.

Історія кожного народу є результатом взаємодії змінного соціального середовища і його відносно незмінного психічного складу, духовного світу, характеру. Це зумовлено тим, що соціально-історичні умови не існують поза **свідомості і волі** людей, поза психічного складу народів, особливостей їх темпераменту, способу мислення, ціннісних орієнтацій. Намагаючись охарактеризувати психічний склад українця, Д.Чижевський називав такі якості, як емоціональність, сентиментальність, чутливість та ліризм. Ці риси, на його думку, найяскравіше виявляються в естетизмі українського народного життя й обрядовості. Поруч з цими рисами визначаються індивідуалізм і прагнення до свободи в різних розуміннях цього слова, неспокій і рухливість, що пов'язані з «артистизмом» природи і, разом з тим, з індивідуалізмом, «що не хоче мати ніяких сталих, міцних основ поза межами індивідуума, та не може відшукати їх у ньому самому. З цією рисою пов'язані і дуже позитивні риси характеру, такі як здібність до сприйняття нового, тенденції до психічної еволюції, але й максимально негативні – тенденція до взаємної боротьби, до руйнування власних і чужих життєвих форм» (В.Соловйов, Г.Шпет) [6, с.32]. Поєднання індивідуалізму з ідеєю рівності та неприпустимості насильства влади – чи не найстійкіший компонент українського «Я», а отже, і національного характеру.

Розуміння себе, або самоусвідомлення – особливий процес людської психіки, що спрямований на саморегулювання особистістю своїх дій у сфері поведінки і діяльності на підставі самопізнання та емоційного ставлення до себе. Включення самосвідомості до інших психічних процесів, її функціонування в них надає можливість відокремлювати своє «Я», надавати особистого змісту відомим цінностям, створювати духовну єдність держави, яка виражається у внутрішньому зв'язку окремих індивідуальних свідомостей членів суспільства [6, с.35]. Цим з'єднуючим зв'язком є національність, якщо її розглядати як сукупність ознак, що властиві відомій кількості індивідуумів. Усвідомлення своєї національності – шлях до пізнання і розвитку національної культури.

Національна культура є основоположним фактором існування нації. Все, що споживає, відтворює і творить нація, є національною культурою. А.Ракітов вважає, що національна культура – це відбиття «у нормах поведінки, у правилах життя і діяльності, в традиціях і звичаях не спільного у різних народів, які знаходяться на різних ступенях цивілізації, а того, що специфічно для їх етноісторичної соціальної індивідуальності, їх історичної долі, неповторних обставин їх минулого і сучасного буття, їх мови, релігії, географічного положення, їх контактів з іншими народами» [9, с.7].

Кожну національну культуру єдиним цілим робить передусім факт існування етносу, нації як певної цілісності. Це – не механічна суміш, що створюється під впливом близьких діалектів мови та економічних механізмів. Культурна цілісність етнічного цілого забезпечує спадковість передачі від покоління до покоління культурної спадщини – інформації, правил і норм,

що гарантують історичне відтворення та самоідентичність соціуму. Ядро культури створюється століттями і поступово набуває стійкості і міцності соціокультурно-генетичного апарату. Це здійснюється завдяки особливому «захисному» культурному поясу, який складається з системи соціальних, поведінкових, моральних та інтелектуальних реакцій на всі види акультурації [9, с.10]. Він перешкоджає зворотному впливу на ядро культури з боку зовнішнього культурного середовища, захищає його від руйнування і трансформації.

Культурний розвиток кожного народу проходить в процесі постійних взаємовідносин його з іншими народами та перехреснування їх культурних впливів. Здібність сприймати ці впливи є необхідною передумовою культурного розвитку кожного народу. Чим більше різноманітних культурних впливів він сприймає, вбирає в себе, перетворює і розвиває їх далі, тим народ є більш культурним. Висока культурність українців зумовлюється тим, що вони протягом багатьох століть активно сприймали культурні впливи від безлічі тих народів, що переходили через українську землю, входили в стосунки або межували з українською територією [1, с.22]. Сприймаючи культурні здобутки інших народів світу, український народ пристосовував цей матеріал до свого вжитку, надавав йому власне оригінальне, національне забарвлення, перетворюючи світовий культурний чинник у чинник національної культури.

Нація споживає надбання світової культури в тих масштабах, які доступні їй в силу об'єктивних конкретно-історичних умов. При цьому культура залишається національною в тому розумінні, що потреби і можливості нації як цілого визначають, що буде використане, а що – ні. З точки зору продукування культура стане національною тією мірою, якою вона буде мати попит на світовому «культурному ринку». Але і в споживанні, і в продукуванні нова культура в одній своїй функції виступає як національна, а в іншій – як вселюдська. Вселюдське яскравіше виявляється там, де культура творить своє, національно специфічне: якщо воно – справжній здобуток культури, то цей продукт творчості нації стає надбанням інших, оцінюється як національний внесок у міжнародний культурний фонд [8, с.41].

Невід'ємна своєрідність кожної національної культури надає їй власного оригінального забарвлення, неповторності національній мові, втілює в собі специфіку мислення і світовідчуття. Ця внутрішня «душа» кожної національної культури – найбільш стійкий і живучий її елемент. Культура – неповторний храм буття народу, в якому впродовж століть створювались і від покоління до покоління передавались найдорожчі духовні цінності. Творення, збереження і розвиток культури є головним змістом історичного процесу, а виховання молоді у дусі національної культури – першочерговим завданням сучасної школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антонович Д. Українська культура. – К.: Либідь, 1993. – 592 с.

2. Баллер Э. О культуре и культурности. – М.: Знание, 1966. – 89 с.
3. Вільчинський Ю. Олександр Потебня: думки про слово і національність //Слово і час. – 1992. – № 1. – с. 7-16.
4. Гердер І. Идеи к философии истории человечества. – М.: Наука, 1977. – 369 с.
5. Ефимов Ю., Громов І. Человеческий фактор и культура. – Л.: Наука, 1989. – 87 с.
6. Кессиди Ф. К проблеме национального характера //Философская и социологическая мысль. – 1992. – № 6. – с. 29-41.
7. Огієнко І. Українська культура: коротка історія культурного життя українського народу. – К., 1918. – 286 с.
8. Попович М. Національна культура і культура нації. – К.: Знання, 1991. – 89 с.
9. Ракитов А. Цивилізація, культура, технологія і ринок //Вопросы философии. – 1992. – № 5. – с. 3-12.
10. Чижевський Д. Очерки по истории философии на Украине //Философская и социологическая мысль. – 1990. – № 10. – с. 28-47.

У статті висвітлюються шляхи формування поняття «культура», аналізуються різноманітні сучасні підходи до визначення поняття «нація», розкривається сутність національної культури в контексті загального соціально-історичного розвитку.

В статті освітаються шляхи формування поняття «культура», аналізуються різноманітні сучасні підходи до визначення поняття «нація», розкривається сутність національної культури в контексті загального соціально-історичного розвитку.

Forming ways of "culture" conception, analysis of the various modern approaches to the definition of conception "nation", uncovering the essence of the national culture in the context of the general social historical development observed in the article.